

Joanna KUCHARWICZ

Uniwersytet Śląski

Instytut Psychologii

Zakład Psychologii Rozwoju Człowieka i Badań nad Rodziną

DLACZEGO DZIECKO STAJE SIĘ PRZESTĘPCĄ? FUNKCJONOWANIE RODZINY A RODZAJ ZACHOWANIA PRZESTĘPCZEGO NIELETNICH CHŁOPCÓW

Streszczenie. Gwałtowny wzrost liczby i eskalacja najgroźniejszych przestępstw popełnianych przez nieletnich jest problemem o szczególnym znaczeniu społecznym. Irracjonalne motywy tych przestępstw, nasilona agresja oraz okrucieństwo bulwersują szerokie kręgi społeczne. Oficjalne rejestry, przedstawiające rozmiary i charakter przestępczości nieletnich, wskazują na występowanie w niej trzech głównych tendencji: systematycznego wzrostu wszystkich rodzajów przestępstw, obniżania się dolnej granicy wieku nieletnich sprawców oraz znacznego zwiększenia liczby przestępstw gwałtownych, charakteryzujących się dużym natężeniem agresji i wyjątkową brutalnością.

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytania dotyczące zależności pomiędzy stylem funkcjonowania rodziny a pojawieniem się u młodych osób zachowań o charakterze przestępczym. Autorka próbuje odnaleźć uwarunkowania tych zachowań, poszukując ich wśród czynników środowiskowych – rodzinnych.

Słowa kluczowe: nieletni, motywacja, zachowanie przestępcze, sytuacja opiekuńczo-wychowawcza

WHY A CHILD BECOMES A CRIMINAL? OPERATION OF A TYPE OF FAMILY CRIMINAL BEHAVIOR JUVENILE BOYS

Summary. The rapid growth and escalating of the most serious crimes committed by minors is a problem of particular importance for society. Irrational motives for these crimes, increased aggression and cruelty of those irritate broad social circles. This fact became also an issue taken by the representatives of many disciplines, including psychology, pedagogy, criminology, sociology and law. Official records are showing the size and nature of juvenile crime indicate the presence of its three major

trends: a systematic increase in all types of crime, lowering of the minimum age for juvenile offenders and a substantial increase in violent crimes, characterized by high intensity of aggression and exceptional brutality.

The article attempts to answer the questions concerning the relationship between the style of functioning of the family and the emergence of young criminal behavior among young patients. The author tries to find determinants of these behaviors searching for them through environmental factors – family.

Keywords: juvenile, motivation, criminal behavior, psychosocial situation

1. Wstęp

Gwałtowny wzrost liczby i eskalacja najgroźniejszych przestępstw popełnianych przez nieletnich jest problemem o szczególnym znaczeniu społecznym. Irracjonalne motywy tych przestępstw, nasilona agresja oraz okrucieństwo bulwersują szerokie kręgi społeczne. Fakt ten stał się także problemem podejmowanym przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, między innymi: psychologii, pedagogiki, kryminologii, socjologii, prawa.

Oficjalne rejestry, przedstawiające rozmiary i charakter przestępczości nieletnich, wskazują na występowanie w niej trzech głównych tendencji: systematycznego wzrostu wszystkich rodzajów przestępstw, obniżania się dolnej granicy wieku nieletnich sprawców oraz znacznego zwiększenia liczby przestępstw gwałtownych, charakteryzujących się dużym natężeniem agresji i wyjątkową brutalnością.

W literaturze zaznaczyły się także próby wyłonienia kryteriów umożliwiających określenie skali tej patologii¹, jednakże dotyczyły one najczęściej pojęcia niedostosowania społecznego. Charakterystyka różnych ujęć terminu „niedostosowanie społeczne” pozwala wyciągnąć wniosek, że jest ono w zasadniczym stopniu związane z adaptacyjno-społecznym nurtem badawczym, w którym za punkt wyjścia przyjmuje się wzory społeczne, tj. pewne ustalone schematy zachowań obowiązujące członków określonej zbiorowości. Zachowania odbiegające od tych wzorców są traktowane jako dezadaptacyjne, tzn. stanowią przejawy wadliwych czy szkodliwych zachowań społecznych. Z kolei w wyjaśnieniu przyczyn występowania tych syndromów w klasycznych badaniach autorzy odwołują się do takich mechanizmów socjalizacyjnych, jak: naśladownictwo (czy modelowanie), stosowanie kar i nagród (teoria uczenia się) czy procesów interioryzacji norm, zasad i wartości

¹ Wójcik D.: Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. Ossolineum, Wrocław 1977; Stanik J.M.: Warunki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, radzenie sobie z wymaganiami szkolnymi a stopień ryzyka przestępczości nieletnich, [w:] Stanik J.M., Woszczyk L. (red.): Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne. Uniwersytet Śląski, Katowice 2005.

społecznych². Powyższe podejście autor uważa za ważną część diagnozy niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, jednakże wyraźnie podkreśla, że w ujęciu tym pomija się dwa istotne obszary uwarunkowań psychologicznych, tzn. sytuację i jej wpływ na funkcjonowanie człowieka oraz własną aktywność jednostki jako spontaniczny przejaw jej autonomizującej się osobowości.

Okres adolescencji, oprócz innych wskaźników psychologicznych, to faza rozwojowa wypełniona próbami, błędami i eksperymentowaniem z sobą samym, polegającym na podejmowaniu nowych ról i zadań, a bywa, że i na eksperymentowaniu z łamaniem norm społecznych aż do prawnych włącznie (przestępczość, kontakty ze środkami uzależniającymi, kontakty z dewiacyjnymi grupami podkulturowymi itd.). Jest to okres przeżywania silnych konfliktów wartości czy epizodycznych załamień związanych z nieumiejętnością poradzenia sobie z nowymi wyzwaniami. Tak więc fazę adolescencji można traktować jako okres, w którym osoba małoletnia zaczyna dokonywać świadomych wyborów dotyczących podejmowania ważnej rozwojowo aktywności życiowej.

Rozpoczynający się proces autonomizacji życiowej (12/13-18 r.ż.) prowadzi do ukształtowania się osobistego stylu funkcjonowania społecznego. Budowanie własnego stylu przez dorastającego można wyjaśnić pojawieniem się koncentracji na sobie w okresie 12-18 roku życia. Koncentracja na sobie samym jest związana z takimi aspektami osobowości, jak dostrzeganie i rozróżnianie „ja prywatnego” i „ja publicznego”³. Koncentracja na „ja publicznym” (koncentracja na tych elementach „ja”, które podlegają obserwacji) wiąże się ze się ze świadomością samego siebie jako przedmiotu postrzegania społecznego i sprawia, że młody człowiek zaczyna dążyć do osiągania ważnych dla siebie celów auto-prezentacyjnych przez przyjmowane sposoby funkcjonowania społecznego (u nieletnich sposoby te są skonstruowane w dużej części ze skryptów asocjalnych). Zgodnie więc z tymi konstatacjami styl życia adolescentów staje się rzeczywistym obszarem faktów (objawami behawioralnymi) dostępnym obserwacji i pomiarowi (za pomocą określonych skal czy testów) i tym samym ważnym ogólnym przedmiotem diagnozowania⁴. Styl życia składa się z nawykowych sekwencji działania w całokształcie aktywności własnej, czyli ze skryptów. Są one stałym standardem i stałą nawykową sekwencją aktywności własnej jednostki. Autor podkreśla, że owe schematy poznawcze (obok wskazanych behawioralnych sekwencji nawykowych) w odniesieniu do nieletnich mają bardzo istotne znaczenie diagnostyczne. Pozwalają bowiem ukazać, w jaki skrzywiony i asocjalny sposób nieletni spostrzega swoje obowiązki, zadania oraz otaczające go relacje społeczne i instytucjonalne (cele i dążenia, własną odpowiedzialność, szkołę, rodzinę, grupę rówieśników). Styl życia nie jest tu i teraz

² Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.

³ Schaffer H.R.: Psychologia dziecka. PWN, Warszawa 2014.

⁴ Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.

zauważoną sumą wykonywanych przez daną jednostkę działań, lecz układem powtarzających się (względem stałych) sekwencji jego codziennej aktywności. Należy go więc traktować jak indywidualną, względnie stałą konfigurację powtarzających się skryptów⁵.

Autor podkreśla, że w ogólnej diagnozie niedostosowania społecznego należy uwzględnić zarówno asocjalne, jak i prosocjalne skrypty tworzące swoisty dla nieletniego styl życia. Objęcie w badaniu diagnostycznym tak szerokiego zakresu przestrzeni zmiennych behawioralnych i inferowanych zmiennych podmiotowych daje możliwość zwrócenia uwagi na istotne rozwojowo (charakterystyczne dla aktualnej fazy adolescencji) obszary aktywności własnej nieletniego. Do owych zmiennych zalicza autor: 1) objawy niedostosowania i demoralizacji (agresywność, wrogość, brak odpowiedzialności, ucieczki z domu, wagary, włóczęgostwo, popełnianie wykroczenia przeciw prawu i rodzaje popełnianych przestępstw, samookaleczenia się, konflikty z rówieśnikami i dorosłymi, picie alkoholu, narkotyzowanie się itp.); 2) funkcjonowanie nieletniego w obrębie rodziny; 3) efekty edukacyjno-wychowawcze osiągnięte przez nieletniego, a także aktywność kulturalną poza szkołą; 4) aktywność w grupach rówieśniczych lub w asocjalnych grupach podkulturowych; 5) czas wolny, tj. sposób jego spożytkowania; 6) praca (tam, gdzie to już występuje); 7) odżywianie się, a więc sposób, systematyczność, rodzaj i zawartość pożywienia; 8) konsumpcja dóbr i usług; 9) utrzymywanie higieny osobistej; 10) ubiór, tzn. jego dostatek (lub niedostatek), przesadne dbanie o modę lub przeciwnie – abnegacja; 11) rytm życia, tzn. codzienny i tygodniowy budżet czasu (ilość czasu poświęcona na naukę w szkole, w domu, zajęcia i prace domowe, działalność w organizacjach, obrzędy religijne, życie towarzyskie i rodzaj rozrywk, udział w aktywności sportowej, zamiłowanie osobiste, hobby, korzystanie z mass mediów, dojazdy itp.); 12) psychologiczne położenie życiowe, a więc: zadowolenie z siebie i z życia, orientacja życiowa, aspiracje, osoby najważniejsze w życiu, możliwość otrzymywania wsparcia i sprężystość (*resilience*), plany na przyszłość związane z życiem zawodowym i rodzinnym.

Owa dwunastopunktowa „mapa” pozwalająca opisać i nazwać rodzaj stylu życia charakterystyczny dla konkretnego nieletniego umożliwia uporządkowanie szczegółowych danych diagnostycznych (osobowościowych i behawioralnych), które opisują w sposób interakcyjny zmienne psychospołeczne składające się na mechanizm asocjalnego, utrwalonego funkcjonowania społecznego nieletniego⁶.

Z badań nad psychologicznymi uwarunkowaniami przestępczości nieletnich wynika przede wszystkim, że na konkretne zachowanie niezgodne z prawem mogą wpływać zarówno

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

zmienne sytuacyjne, jak i działające w przeszłości bardziej złożone okoliczności i czynniki rozwojowo-wychowawcze⁷.

J. Gierowski⁸ zwraca uwagę, że istnieje wiele wspólnych dla wszystkich czynów przestępczych popełnianych przez nieletnich elementów patologii społecznej i rodzinnej, które sprzyjają tej przestępczości. Zalicza do nich: kryzys wartości, brak w najbliższym otoczeniu pozytywnych wzorców osobowych oraz poczucie braku akceptacji i zainteresowania ze strony najbliższych.

Analiza literatury przedmiotu dotyczącej etiologii przestępczości nieletnich wskazuje na istnienie ścisłej zależności pomiędzy patologicznym układem warunków rodzinnych a zaburzeniami zachowania, przy czym najczęściej zależność ta ujmowana jest jedno-kierunkowo.

F. Rothbaum i J. Weisz⁹ w podjętych badaniach poszukiwali zależności pomiędzy zachowaniami dzieci, takimi jak: bójki, znęcanie się, wrogość, wybuchy gniewu, negatywizm) a typami opieki i wychowania w rodzinie. Wyniki badań pozwoliły na wysunięcie wniosku, że rozwój zachowań antyspołecznych jest hamowany przez takie relacje rodzinne, w których akceptacja rodzicielska, respektowanie i dążenie rodziców do rozwoju niezależności dziecka wyzwalają z jego strony adekwatną reaktywność. Zwrotność i powtarzalność takich wzajemnych relacji przyczynia się do rozwoju postaw prospołecznych, w których agresja, bunt i wrogość nie są konieczne do osiągnięcia celów i zadań rozwojowych.

Wydaje się, że nieodzownym ogniwem w wyjaśnianiu tych zachowań jest analiza ich motywacji, gdyż pozwala opisać zarówno czynniki etiologiczne, jak i dokonać psychologicznej oceny sytuacji kryminogennej przestępstwa, ze szczególnym uwzględnieniem roli, jaką w zachowaniu tym odegrała rodzina. Celowe zatem wydaje się poszukiwanie motywów zachowań przestępczych nieletnich w powiązaniu z poznaniem indywidualnych historii życia oraz określeniem uwarunkowań sytuacyjnych, na tle których doszło do popełnienia czynu karalnego.

W badaniach tych¹⁰ zwraca się uwagę na następujące właściwości opisujące stopień ryzyka (zagrożenia) zachowań przestępczych: kontekstualność (ryzyko wystąpienia w przyszłości zachowań przestępczych jest w wysokim stopniu zależne od sytuacji i okoliczności), dynamikę (podleganie zmianom) oraz nasilenie (ryzyko jest rozpatrywane na continuum: mniejsze – większe prawdopodobieństwo zagrożenia). Zadaniem diagnosty jest

⁷ Janicka I., Liberska H. (red.): *Psychologia rodziny*. PWN, Warszawa 2014.

⁸ Gierowski J.K.: *Motywacja zabójstw*. Akademia Medyczna, Kraków 1989.

⁹ Rothbaum F., Weisz J.: *Child Psychopathology and the Quest for Control (Developmental Clinical Psychology and Psychiatry)*, 1994.

¹⁰ Gierowski J.K., Haś A.: *Konfiguracja czynników ryzyka, wybrane cechy osobowości i funkcjonowanie nieletnich w zakładzie poprawczym*, [w:] Stanik J.M. (red.): *Psychospołeczne uwarunkowania i mechanizmy kryminogenezy a zachowania paraprzestępcze i przestępcze*. Komandor, Warszawa 2007.

więc określenie natury i stopnia ryzyka wystąpienia zachowania przestępczego u osoby o określonych właściwościach, w przewidywanych warunkach i danym kontekście. Jak podkreślają autorzy, wyodrębniony wykaz czynników istotnych dla oceny udoskonalili procedury wykrywania zagrożenia przemocą kryminalną oraz stworzyły sprzyjające warunki do wczesnej interwencji medyczno-psychologicznej, mającej zapobiegać procesowi społecznej dezadaptacji sprawców czynów zabronionych.

Zachowanie jest funkcją osobowości i sytuacji. Teza, że każde zachowanie jest determinowane przez nie tylko przez osobowość, lecz także przez szeroko rozumianą sytuację człowieka w jego środowisku, wydaje się mieć także potwierdzenie w zachowaniach sprawców przestępstw. Badania¹¹ wykazują, że czynniki sytuacyjne (środowiskowe) odgrywają ważną, a czasami nawet główną rolę w determinowaniu zachowania, także zachowania społecznego (przestępczego).

Według T. Tomaszewskiego¹² sytuacja człowieka to układ jego wzajemnych stosunków z innymi elementami środowiska w określonym momencie. Opisując sytuację, musimy uwzględnić jej aspekt bodźcowy (stymulacyjny) i zadaniowy (sytuacja jest polem, w którym człowiek rozwija jakąś działalność, realizując określone zadanie). Zatem sytuacja człowieka to „układ jego wzajemnych stosunków z innymi elementami jego środowiska w określonym momencie czasu”¹³. Człowiek, będąc jednym z elementów składowych sytuacji, stanowi przedmiot oddziaływania wszystkich pozostałych elementów, ale jednocześnie on sam jest elementem wyróżnionym. Jest podmiotem, który przez swoją świadomość i umiejętność wytwarzania subiektywnego obrazu otaczającego świata i swojego w nim miejsca, nadaje znaczenie i sens danej sytuacji. Istotą sytuacji rozumianej jako układ bodźców pozostających w określonych relacjach jest dynamika i zmienność w czasie. Zmiany układu sytuacyjnego sprawiają, że człowiek, kształtując własne środowisko, stoi przed koniecznością regulowania stosunków między sobą a otoczeniem i przystosowywania się do nowych warunków. Przez takie funkcjonowanie możliwe jest utrzymywanie wewnętrznej równowagi sytuacji, która polega na tym, że jednostka może realizować określone zadania, dążyć do istotnych dla siebie wartości dzięki możliwościom tkwiącym w danej sytuacji.

Jeśli układ wartości i możliwości, jaki reprezentuje określona sytuacja, jest odpowiedni dla podmiotu, przystosowany do podejmowanej przez niego aktywności, mamy do czynienia z sytuacją normalną. W przypadku gdy wewnętrzna równowaga sytuacji normalnej zostanie

¹¹ Reykowski J.: Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności, [w:] Tomaszewski T. (red.): Psychologia. PWN, Warszawa 1977; Tomaszewski T.: Psychologia. PWN, Warszawa 1977; Stanik J.M.: Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980; Stanik J.M.: Warunki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, radzenie sobie z wymaganiami szkolnymi a stopień ryzyka przestępczości nieletnich, [w:] Stanik J.M., Woszczek L. (red.): Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne. Uniwersytet Śląski, Katowice 2005;

¹² Tomaszewski T.: op.cit.

¹³ Ibidem.

zakłócona, czyli ulegnie zaburzeniu przebieg aktywności podstawowej i obniży się prawdopodobieństwo realizacji zadania na poziomie normalnym, wówczas sytuacja taka nosi nazwę sytuacji trudnej.

Sytuacje trudne utrzymujące się przez dłuższy czas mogą prowadzić do różnorodnych procesów następczych, w tym również do trwałych zakłóceń w funkcjonowaniu człowieka¹⁴. Czasowość sytuacyjnych wyznaczników zachowania (w tym także zachowania przestępczego) należy rozumieć jako skutek działania sytuacji ciągłej, w której swoisty układ elementów otoczenia i cech podmiotu trwa długi czas. J. Gierowski¹⁵ zwraca uwagę na to, że w przypadku pojawiania się zachowań o charakterze przestępstw mamy do czynienia z sytuacją, w której jednostka znajdująca się w trudnych okolicznościach próbuje rozwiązać swoje problemy w sposób niekorzystny zarówno dla siebie, jak i innych, naruszając powszechnie przyjęte normy postępowania, w tym normy prawne. Autor, badając dorosłych przestępców, wyróżnił grupy zmiennych predysponujące jednostkę do popełnienia określonego przestępstwa lub odgrywające znaczącą rolę w etiologii zachowania przestępczego. Do zmiennych tych zaliczył m.in. *sytuacyjne* tło zachowania przestępczego, czyli okoliczności, które miały istotny wpływ na zachowanie sprawcy. Za takie uznaje rodzinne (środowiskowe) warunki opiekuńczo-wychowawcze sprawcy czynu przestępczego, które należy rozumieć jako sytuację ciągłą.

Problematykę istotności związków, jakie zachodzą pomiędzy sytuacją opiekuńczo-wychowawczą a rodzajem popełnionych przez nieletnich przestępstw, podjęli w swoich badaniach m.in. D. Wójcik¹⁶, J.M. Stanik¹⁷ oraz J. Gierowski¹⁸.

J.M. Stanik¹⁹ potwierdza w owych badaniach, że jednym z zasadniczych składników podłoża wysokiego ryzyka przestępczości nieletnich są złe warunki opiekuńczo-wychowawcze ich rodzin.

Warunki opiekuńczo-wychowawcze są rozumiane jako składniki materialno-bytowe rodziny, jej pełny lub niepełny stan oraz fakty i procesy psychospołeczne występujące w codziennych interakcjach rodzinnych. Mnogość elementów przestrzeni opiekuńczo-

¹⁴ Frączek A.: Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne, [w:] Frączek A., Pufal-Struzik I. (red.): Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna. Wydawnictwo Pedagogiczne, Kielce 1996.

¹⁵ Gierowski J.K.: Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności, [w:] Gierowski J.K., Szymusik A. (red.): Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie: wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej. Collegium Medicum UJ, Kraków 1996.

¹⁶ Wójcik D.: op.cit.

¹⁷ Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.

¹⁸ Gierowski J.K., Haś A.: Konfiguracja..., op.cit.

¹⁹ Stanik J.M.: Warunki..., op.cit., s. 92 i inne.

wychowawczej rodziny tworzy każdorazowo swoisty idiograficzny syndrom, który może być analizowany naukowo w takiej właśnie postaci²⁰.

W polskim prawie postępowanie z nieletnimi reguluje Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku²¹. W świetle Ustawy (art. 1, § 1) nieletnim jest każdy, kto dopuścił się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat, a także osoba, wobec której został orzeczony i jest wykonywany środek wychowawczy lub poprawczy, przy czym nie może on trwać dłużej niż do ukończenia przez te osoby 21 lat. Szczególną podgrupę stanowią osoby w wieku 17-18 lat, które dopuściły się występku, a które można traktować łagodniej (zgodnie z przepisami u.p.n., a nie k.k.), co jest uzależnione od właściwości osobistych sprawcy oraz okoliczności sprawy.

2. Problematyka i cel badań

Celem moich badań była charakterystyka funkcjonowania rodziny nieletniego oraz jej wpływu na rodzaj zachowania przestępczego nieletnich chłopców. W tym celu wyodrębniono czynniki sytuacyjne, które miały wpływ na popełnienie określonego rodzaju przestępstwa.

Spośród całego zespołu zmiennych tworzących swoisty dla nieletniego styl życia²², a składających się na mechanizm asocjalnego funkcjonowania społecznego nieletniego, zainteresowaniem objęłam następujące zmienne: wiek, wykształcenie, warunki opiekuńczo-wychowawcze oraz częstotliwość popełnianych przestępstw (jednorazowo/wielokrotnie).

Do dalszej analizy porównawczej przyjąłam orientację analityczno-statystyczną, wydzielając następujące trzy klasy rodzin, w których wychowywali się objęci badaniami nieletni sprawcy przestępstw:

1. grupa rodzin o dobrych warunkach opiekuńczo-wychowawczych (oboje rodzice na co dzień żyją wspólnie, przynajmniej jedno pracuje, dziecko ma zapewnione przeciętne warunki materialno-bytowe oraz zdrowotne, nie odnotowano uzależnienia rodziców od alkoholu oraz przestępczości w rodzinie);
2. grupa rodzin o złych warunkach (oboje rodzice na co dzień żyją wspólnie, przynajmniej jedno pracuje, dziecko nie ma odpowiednich warunków materialno-bytowych, było czasem zaniedbane w kwestii ubioru, czystości oraz odżywiania, występowały czasem pijaństwo oraz nieporadność (lekkomyślność) dotycząca spraw życia codziennego);

²⁰ Ibidem.

²¹ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku, DzU nr 35, poz. 228.

²² Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.

3. grupa rodzin o skrajnie złych warunkach (rodziny rozbite, rodzic nie pracował, dziecko nie miało zapewnionych warunków materialno-bytowych, rodzice nie sprawowali elementarnej kontroli nad dzieckiem, nie zaspokajali podstawowych potrzeb oraz warunków zdrowotnych dziecka, występowały uzależnienie alkoholowe oraz przypadki karalności rodziców).

Czasowość sytuacyjnych wyznaczników popełniania przestępstw jest rozumiana w niniejszym opracowaniu jako skutek działania sytuacji ciągłej, w której swoisty układ elementów otoczenia i cech podmiotu trwa długi czas, np. skrajnie złe warunki opiekuńczo-wychowawcze.

Badaniami objęto grupę nieletnich chłopców przebywających w zakładach poprawczych na terenie województwa śląskiego, a umieszczonych tam na podstawie prawomocnego wyroku sądu rodzinnego.

Zdecydowana większość badanych nieletnich, którzy popełnili rozboje (kradzież z pobiciem) i brali udział w bójkach, to chłopcy, którzy w chwili popełnienia przestępstwa mieli 17 lat (34,9%) i realizowali naukę w szkole zawodowej (44,2%). Większość z nich to osoby wychowujące się w skrajnie złych warunkach opiekuńczo-wychowawczych (46,5 %). Ponad połowa tychże nieletnich (51,2%) dokonała czynu karalnego jednorazowo (pierwszy raz).

Natomiast nieletni, którzy popełnili kradzieże i kradzieże z włamaniem, to w większości osoby w wieku 18 lat (38,9%), realizujące naukę w szkole gimnazjalnej (58,3%). Przeważająca w tej grupie większość nieletnich (75%) to osoby wywodzące się z rodzin o złych warunkach opiekuńczo-wychowawczych. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że u wszystkich nieletnich (100%), którzy popełnili ten rodzaj przestępstw, zachowania przestępcze typu kradzież i włamanie pojawiały się wielokrotnie już wcześniej (zachowania tego rodzaju pojawiały się u nich systematycznie).

Dalszej analizie poddano 36 nieletnich, którzy popełnili następujące przestępstwa: kradzież i kradzież z włamaniem (grupa 1.), oraz 43 nieletnich, którzy popełnili przestępstwa, takie jak: rozbój (grupa 2.), udział w bójce lub pobiciu (grupa 3.), a także udział w bójce lub pobiciu z użyciem niebezpiecznego przedmiotu (grupa 4.). Grupy te wyodrębniono na podstawie charakteru zachowania przestępczego.

Jak wynika z dalszych analiz, badani nieletni najczęściej dokonywali kradzieży i kradzieży z włamaniem (45,6%). Drugim co do częstotliwości rodzajem popełnionych czynów karalnych w badanej grupie nieletnich były rozboje (31,6%).

Dalszy etap badań obejmował analizę tych sytuacyjnych wyznaczników zachowania nieletnich, które mogły regulować procesy psychiczne i mieć wpływ na pojawienie się

zachowania przestępczego. Przyjęto (na podstawie analizy literatury²³), że nieprawidłowa stymulacja środowiskowa lub jej brak jest podstawą uznania (oceny) przez jednostkę sytuacji za trudną. Zewnętrznym regulatorem zachowania jest też system normatywny grupy społecznej, w której jednostka uczestniczy. Czynniki sytuacyjne mogą stanowić także o zachowaniach zaprzeczających istniejącym normom bądź też osłabiać wewnętrzną kontrolę zachowania. Trafne poznawanie sytuacji społecznej zależy zarówno od warunków tej sytuacji, jak i osobowości podmiotu²⁴. Sytuacyjne wyznaczniki zachowania przestępczego można ująć w dwie klasy, kiedy to zachowanie: 1. jest skutkiem sytuacji ciągłej (układ elementów otoczenia i cech stanu podmiotu trwa długi czas); 2. wynika z sytuacji nagłej, bliskiej czynu karalnego.

Dane dotyczące czasu trwania sytuacyjnych czynników kryminogennych (sytuacja nagła *versus* sytuacja ciągła) w wyróżnionych grupach nieletnich oraz zależności obrazujące siłę związku pomiędzy czasem trwania czynników sytuacyjnych przestępstwa (sytuacja nagła *versus* ciągła) a jego rodzajem przedstawiają tabele 1 i 2.

Tabela 1

Czasowość czynników sytuacyjnych przestępstwa w wyodrębnionych skupieniach

Nazwa grupy Czasowość czynników sytuacyjnych	Kradzież, kradzież z włamaniem (grupa 1.)		Rozbój (grupa 2.)		Udział w bójce lub pobiciu (grupa 3.)		Udział w bójce lub pobiciu z użyciem niebezpiecznego przedmiotu (grupa 4.)		Σ	%
	N	%	N	%	N	%	N	%		
Sytuacja nagła	3	3,80	11	13,94	1	1,28	2	2,53	17	21,55
Sytuacja ciągła	24	30,37	7	8,86	9	11,39	22	27,84	62	78,45
Ogółem	27	34,17	18	22,80	10	12,67	24	30,37	79	100

Tabela 2

Wartość współczynników determinacji pomiędzy badanymi zmiennymi w wyróżnionych grupach

Lp.	Porównywane grupy nieletnich	χ^2	p	ϕ	%V
1.	Grupa 1. – Grupa 2.	14,13	0,001	0,53	28,1
2.	Grupa 1. – Grupa 3.	6,86	0,01	0,51	26,0
3.	Grupa 1. – Grupa 4.	13,3	0,001	0,54	29,1
4.	Grupa 2. – Grupa 3.	0,22	n.i.	n.i.	n.i.
5.	Grupa 2. – Grupa 4.	12,7	0,001	0,53	28,1
6.	Grupa 3. – Grupa 4.	1,30	n.i.	n.i.	n.i.

df = 2.

²³ Gierowski J.K.: Motywacja..., op.cit.; Gierowski J.K.: Rola..., op.cit.; Gierowski J.K., Haś A.: op.cit.; Stanik J.M.: Asocjalność..., op.cit.; Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.; Frączek A.: op.cit.; Rothbaum F., Weisz J.: op.cit.

²⁴ Reykowski J.: op.cit.; Sęk H.: Społeczna psychologia kliniczna. PWN, Warszawa 1993; Majchrzyk Z.: Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. PTP, Warszawa 2001.

Przedstawione w tabeli 2 wartości χ^2 wskazują, że w badanej grupie nieletnich jedynie pomiędzy grupami 2. i 3. oraz 2. i 4. nie ma statystycznie istotnych różnic między czasem trwania sytuacyjnych czynników kryminogennych a popełnieniem określonego rodzaju przestępstwa, natomiast w pozostałych grupach nieletnich badanych związek pomiędzy wskazanymi zmiennymi jest w bardzo wysokim stopniu nieprzypadkowy.

Rozstrzygnięcia te pozwalają na sformułowanie tezy, że czas trwania sytuacyjnych czynników kryminogennych miał istotny wpływ na rodzaj zachowania przestępczego.

Wyniki zaprezentowane w tabelach 1 i 2 wskazują, że w większości przypadków badanych nieletnich czynniki sytuacyjne, które predestynowały zachowania przestępcze, miały charakter sytuacji **ciąglej**. Można zatem stwierdzić, iż czynniki środowiskowe o cechach patologii, duża częstotliwość sytuacji stresowych, frustracyjnych, a także deprivacja potrzeb odegrały ważną, etiologiczną rolę w kształtowaniu się cech osobowości tychże nieletnich, a co za tym idzie – miały determinujący wpływ na rodzaju zachowania przestępczego oraz jego motywacji.

Analiza treściowa przynależności do poszczególnych grup pozwala zauważyć, że znaczna liczba nieletnich w wyróżnionych grupach wychowywała się w środowiskach przejawiających cechy patologii (*zła* lub *skrajnie zła* sytuacja opiekuńczo-wychowawcza). Zatem biorąc pod uwagę także dane z analizy akt sprawy tychże nieletnich, można stwierdzić, że doświadczali oni we wczesnym okresie życia przemocy ze strony osób znaczących, braku wsparcia emocjonalnego oraz, od strony materialno-bytowej, deprivacji ważnych potrzeb biologicznych lub/i psychologicznych. Wydaje się zatem, że złe funkcjonowanie społeczne nieletnich związane jest głównie z niekorzystnymi warunkami rozwojowo-środowiskowymi (sytuacją opiekuńczo-wychowawczą) badanych nieletnich.

Na szczególną uwagę zasługuje odmienna niż w pozostałych grupach konstelacja czynników sytuacyjnych mających wpływ na popełnienie przestępstwa w grupie „rozbój”. Pomimo, że większość nieletnich zakwalifikowanych do tej grupy wychowywała się w warunkach złych lub skrajnie złych (zob. tabela 3), czynniki sytuacyjne mające wpływ na dokonanie czynu karalnego przybierają wśród tych nieletnich charakter sytuacji *naglej* (zob. tabela 1). Wydaje się, że czynniki bezpośrednio związane z sytuacją przestępstwa (jego okolicznościami) mogły być czynnikami „spustowymi” – wyzwalającymi działanie o charakterze agresywnym, ale przyczyn tego, iż nabrały one takiego właśnie charakteru, należy upatrywać w długotrwanie istniejących sytuacjach trudnych (deprivacji ważnych potrzeb biologicznych czy społecznych, sytuacjach bolesnych, frustracji). Można zatem wnioskować, że także w tej grupie nieletnich punkt ciężkości rzeczywistych uwarunkowań jest jednak przesunięty z sytuacji „naglej” na „ciąglą”. Ponadto, jak podkreśla J. Gierowski²⁵,

²⁵ Gierowski J.K.: Motywacja..., op.cit.; Gierowski J.K.: Rola..., op.cit.

w sytuacji kryminogennej ma się najczęściej do czynienia ze współwystępowaniem trudności i problemów, co zwiększa prawdopodobieństwo zachowań niekonwencjonalnych czy irracjonalnych w sytuacjach nowych, nagłych lub ekstremalnych.

Na podstawie akt sprawy, z wykorzystaniem tzw. matrycy informacyjnej, przeanalizowano sytuacje opiekuńczo-wychowawcze badanych nieletnich.

Ilościowy rozkład przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Warunki opiekuńczo-wychowawcze w wyodrębnionych grupach nieletnich

Sytuacja opiekuńczo-wychowawcza	Kradzież, kradzież z włamaniem (grupa 1.)		Rozbój (grupa 2.)		Udział w bójkach lub pobiciach (grupa 3.)		Udział w bójkach lub pobiciach z użyciem niebezpiecznego przedmiotu (grupa 4.)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Dobra	8	10,1	6	7,6	1	1,3	1	1,3
Zła	23	29,1	11	13,9	1	1,3	5	6,3
Skrajnie zła	5	6,3	8	10,1	9	11,4	1	1,3

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 3, większość nieletnich (79,7%) wychowywała się w złych lub skrajnie złych warunkach wychowawczych (rodzinnych). Ponad 50% nieletnich wychowało się w złej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, a ponad 29% w skrajnie złej. Istotne wydaje się, że ponad 44% nieletnich, którzy wychowywali się z złej i skrajnie złej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, popełniło przestępstwo kradzieży (lub kradzieży z włamaniem). Należy zwrócić także uwagę na fakt, że prawie wszyscy badani nieletni, którzy brali udział w bójkach (lub pobiciach), wychowywali się w skrajnie złych warunkach opiekuńczo-wychowawczych²⁶.

Kolejnymi etapami analizy były ustalenie rodzaju motywu dominującego (oraz motywów towarzyszących) zachowania przestępczego oraz próba odpowiedzi na pytanie: czy istnieje zależność pomiędzy rodzajem motywu tego zachowania a sytuacją opiekuńczo-wychowawczą nieletniego? Innymi słowy, czy warunki wychowawcze mogą determinować rodzaj motywu zachowania przestępczego nieletniego?

Wyodrębniono następujące rodzaje motywów: zysk, zemsta, rozładowanie agresji, rywalizacja i wygłup. Dalsza analiza pozwoliła na porównanie wyodrębnionych grup nieletnich pod względem motywów zachowań przestępczych. Nasilenie motywów głównych (dominujących) oraz współwystępujących w poszczególnych grupach nieletnich przedstawiono w tabeli 4.

²⁶ Stanik J.M.: Warunki..., op.cit.

Tabela 4

Średnie wyniki nasilenia motywów dominujących w wyróżnionych grupach nieletnich

Motyw	Rodzaj przestępstwa			
	Kradzież, kradzież z włamaniem (grupa 1.)	Rozbój (grupa 2.)	Udział w bójkę lub pobiciu (grupa 3.)	Udział w bójkę lub pobiciu z użyciem niebezpiecznego przedmiotu (grupa 4.)
Zysk	4,81	1,17	0,40	4,46
Zemsta	0,67	0,33	4,40	0,38
Rozładowanie agresji	3,30	4,06	4,10	2,67
Rywalizacja	0,04	2,94	2,70	3,96
Wyglup	0,11	3,89	0,10	0,17

Na podstawie analizy treściowej uzyskanych wyników można powiedzieć, że dla każdej z wyróżnionych podgrup istnieje określony, tworzący konstelację, układ współwystępujących motywów, który można scharakteryzować w badanej grupie nieletnich w następujący sposób:

- w grupie 1. znaleźli się nieletni, u których dominującym motywem przestępstwa była chęć zysku, przy jednoczesnym wysokim nasileniu motywu współwystępującego, jakim była chęć rozładowania agresji,
- w grupie 2. dominującym motywem do popełnienia przestępstwa była chęć rozładowania agresji. Wysokie nasilenie osiągnął jednocześnie motyw chęci doznania tzw. mocnych wrażeń, czyli wyglup,
- w grupie 3. znaleźli się nieletni, u których dominującym motywem popełnienia przestępstwa była chęć zemsty. Jednocześnie motywem współwystępującym, którego nasilenie osiągnęło bardzo wysoki poziom, była chęć rozładowania agresji,
- grupę 4. stanowią nieletni, u których dominującym motywem do popełnienia czynu karalnego była rywalizacja, przy jednoczesnym bardzo wysokim nasileniu motywu zysku.

3. Podsumowanie

Intencja i zachowanie są determinowane przez trzy czynniki ogólne: indywidualną postawę wobec zachowania, spostrzeganie społecznych norm i spostrzeganą kontrolę behawioralną.

Indywidualna postawa wobec zachowania to pozytywne lub negatywne wartościowanie wykonania danego specyficznego zachowania. Czynnikiem ten jest determinowany przez spostrzegane konsekwencje zachowania oraz osobistą ich ocenę. Spostrzegane konsekwencje zachowania to subiektywne przekonania na temat rezultatów, czyli korzyści i strat będących następstwem zachowania.

Drugim czynnikiem są spostrzegane normy społeczne, które są nazywane subiektywną normą dotyczącą danego zachowania. Jest to spostrzegana przez jednostkę siła społecznego nacisku, na którą wpływają: spostrzegane przez jednostkę oczekiwania innych oraz motywacja do postępowania zgodnie z ich oczekiwaniami. Spostrzegane oczekiwania innych dotyczą percepcji tego, w jakim stopniu osoby lub grupy ważne dla jednostki pragną, aby się zaangażowała w dane zachowanie. Natomiast motywacja do postępowania to stopień, w jakim jednostka pragnie spełniać oczekiwania innych.

Zaprezentowane wyniki wskazują, że w większości przypadków badanych nieletnich czynniki sytuacyjne, które predestynowały zachowania przestępcze, miały charakter sytuacji ciągłej. Można zatem stwierdzić, że czynniki środowiskowe o cechach patologii, duża częstotliwość sytuacji stresowych, frustracyjnych, a także deprivacja potrzeb odegrały ważną, etiologiczną rolę w kształtowaniu się motywacji zachowań przestępczych.

Najważniejsze różnice oraz zależności, dotyczące wadliwej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej nieletniego, pomiędzy grupami a motywem popełnionego przestępstwa są widoczne pomiędzy grupami 1. i 4.

Grupa 1. to nieletni, którzy popełniali przestępstwa, takie jak: kradzież oraz kradzież z włamaniem, głównie z motywu chęci zysku. Nieletni ci dokonywali kradzieży wielokrotnie, co stanowiło zarówno o dużej sile (natężeniu), z jaką motyw ten kontrolował zachowanie przestępcze, jak i celowości (ukierunkowaniu) działań, które miały służyć realizacji celu, jakim było popełnienie kradzieży. Nieletnich tych można nazwać *notorycznymi złodziejami* (zachowania przestępcze stanowiły podstawowy składowy element ich stylu życia oraz środowiska, w którym się wychowywali). Czyny sprawców omawianej grupy pozostawały w bezpośrednim przyczynowym związku z głęboko zaburzonym procesem socjalizacji oraz uwikłaniem w wiktymologiczne związki w środowisku opiekuńczo-wychowawczym. Wydaje się, że w tej grupie nieletnich sprawców popełnianie określonych rodzajów przestępstw było determinowane głównie przez czynniki sytuacyjne ciągłe, tj. patologizację środowiska opiekuńczo-wychowawczego. Wadliwa socjalizacja warunkowała wczesną demoralizację oraz utrwalenie się asocjalnego stylu życia tychże nieletnich, toteż notoryczni złodzieje wielokrotnie powracali do podobnych schematów postępowania i kryminogennych sytuacji.

Grupa 2. to nieletni, którzy dokonali rozboju. Motywami dominującymi tych czynów były: chęć rozładowania agresji oraz wygłup. Przestępstwa popełnione przez przypadkowych napastników były najczęściej nieplanowane, miały charakter jednorazowego działania, determinowanego głównie nagle ujawniającymi się okolicznościami zewnętrznymi, co, jak się wydaje, było bezpośrednim czynnikiem spustowym, uruchamiającym zachowanie o znamionach czynu przestępczego (tu: sytuacja nagła). Opisywaną grupę sprawców można określić jako *przypadkowych napastników*, których charakteryzuje podatność na wpływ

różnorodnych czynników sytuacyjnych ukierunkowujących zachowanie przestępcze oraz złych i skrajnie złych warunków socjalizacji.

Grupa 3. to sprawcy, którzy brali udział w bójce lub pobiciu. W grupie tej głównym motywem była chęć zemsty, która najczęściej współwystępowała z motywem emocjonalno-afektywnym (rozładowanie agresji). Popelnienie przestępstwa było ściśle związane z intencją wyrządzenia krzywdy osobie, która w ich odczuciu, wywołała u nich poczucie krzywdy i urazy. Analizując genezę popełnionych przez tychże nieletnich czynów, można stwierdzić, że w przypadku tej grupy sprawców bardzo ważną rolę odegrały zmienne sytuacyjne, mające charakter ciągłego i narastającego konfliktu sprawcy z ofiarą. Wydaje się, że w tej grupie nieletnich wysokie natężenie skłonności do działań odwetowych stało się jednym z istotnych mechanizmów uruchamiających motywację do popełnienia określonego rodzaju przestępstwa. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że większość z nieletnich należących do tej grupy wychowywała się w skrajnie złych warunkach opiekuńczo-wychowawczych. Narastające napięcie (konflikt) oraz brak możliwości satysfakcjonującego zaspokajania potrzeb mogły doprowadzić do zachowania o znamionach przestępstwa.

Grupa 4. to sprawcy, którzy brali udział w bójce, używając niebezpiecznych przedmiotów. Dominującymi motywami zachowań przestępczych były: chęć zysku oraz rywalizacja. Sprawcy należący do tej grupy dokonywali czynów grupowo, funkcjonując w grupach przestępczych, tzw. szajkach, odgrywając w nich określone role oraz realizując zadania składające się na cel grupowy, czyli dokonanie przestępstwa. Wydaje się, że funkcjonowanie tych sprawców w grupie przestępczej może być dla nich formą kompensacji niezaspokojonych, na skutek wadliwych warunków opiekuńczo-wychowawczych, potrzeb psychologicznych (np. poczucia bezpieczeństwa, przynależności).

Zaprezentowane badania oraz obserwacje i praktyczne doświadczenie w pracy z nieletnimi przebywającymi w zakładach poprawczych pokazują, że na motywację zachowania przestępczego wpływają m.in. czynniki sytuacyjne. Zbadanie procesów związanych z zachowaniami przestępczymi nieletnich stanowi nieodzowne ogniwo w wyjaśnianiu tych zachowań, gdyż pozwala opisać czynniki etiologiczne oraz dokonać psychologicznej oceny sytuacji kryminogennej przestępstwa, ze szczególnym uwzględnieniem roli, jaką w zachowaniu tym odegrało środowisko rodzinne. Wydaje się zatem celowe poszukiwanie motywów i rekonstruowanie procesów motywacyjnych przestępczości nieletnich w powiązaniu z poznaniem indywidualnych historii życia oraz uwarunkowań sytuacyjnych, na tle których doszło do popełnienia czynu karalnego. Taki sposób wyjaśniania daje możliwość sformułowania licznych istotnych wniosków praktycznych oraz sprawdzenia, czy i w jakim stopniu proces motywacyjny zachowania przestępczego jest wynikiem interakcji czynników podmiotowych i sytuacyjnych.

U 20% badanych nieletnich, których zachowania wykroczały poza normy prawne, można dostrzec duży kontrast pomiędzy sytuacją opiekuńczo-wychowawczą (środowiskiem wychowawczym) a prezentowanym przez nieletnich zachowaniem. Wydaje się, że korzystne warunki środowiskowe (dobra sytuacja opiekuńczo-wychowawcza) powinny raczej determinować korzystne społecznie (zgodne z normami) zachowania. Zatem pojawia się pytanie: dlaczego dzieci wychowywane w prawidłowo funkcjonujących środowiskach wychowawczych (rodziny) popełniają przestępstwa? Czy w tych przypadkach determinujące znaczenie mają cechy osobowościowe podmiotu?

Z drugiej strony, istotne wydaje się także poszukiwanie wewnętrznych zasobów jednostki, które pozwalają jej funkcjonować zgodnie z przyjętymi normami społecznymi, pomimo że doświadczała ona niekorzystnych wpływów ze strony środowiska wychowawczego²⁷. W tym zakresie należałoby odwoływać się do koncepcji sprężystości (*resilience*), próbując wyjaśnić skuteczność w stawianiu czoła przeciwnościom losu i niekorzystnym wpływom środowiska wychowawczego.

Bibliografia

1. Frączek A.: Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne, [w:] Frączek A., Pufal-Struzik I. (red): Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna. Wydawnictwo Pedagogiczne, Kielce 1996.
2. Gierowski J.K.: Motywacja zabójstw. Akademia Medyczna, Kraków 1989.
3. Gierowski J.K.: Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności, [w:] Gierowski J.K., Szymusik A. (red): Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie: wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej. Collegium Medicum UJ, Kraków 1996.
4. Gierowski J.K., Haś A.: Konfiguracja czynników ryzyka, wybrane cechy osobowości i funkcjonowanie nieletnich w zakładzie poprawczym, [w:] Stanik J.M. (red.): Psychospołeczne uwarunkowania i mechanizmy kryminogenezy a zachowania paraprzestępcze i przestępcze. Komandor, Warszawa 2007.
5. Janicka I., Liberska H. (red.): Psychologia rodziny. PWN, Warszawa 2014.
6. Majchrzyk Z.: Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. PTP, Warszawa 2001.
7. Opora R.: Nieletni niedostosowani społecznie, lecz odporni psychicznie, [w:] Junik W. (red.): Resilience. Teoria, badania, praktyka. Paramedia, Warszawa 2011.

²⁷ Sz wajca K.: Sprężystość (*resilience*) i odpowiedzi na doświadczenia urazowe. „Psychiatria Polska”, nr 48(3), 2014, s. 563-572.

8. Reykowski J.: Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności, [w:] Tomaszewski T. (red.): Psychologia. PWN, Warszawa 1977.
9. Rothbaum F., Weisz J.: Child Psychopathology and the Quest for Control (Developmental Clinical Psychology and Psychiatry), 1994.
10. Sęk H.: Społeczna psychologia kliniczna. PWN, Warszawa 1993.
11. Schaffer H.R.: Psychologia dziecka. PWN, Warszawa 2014.
12. Stanik J.M.: Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980.
13. Stanik J.M.: Warunki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, radzenie sobie z wymaganiami szkolnymi a stopień ryzyka przestępczości nieletnich, [w:] Stanik J.M., Woszczyk L. (red.): Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne. Uniwersytet Śląski, Katowice 2005.
14. Szwejca K.: Sprężystość (resilience) i odpowiedzi na doświadczenia urazowe. „Psychiatria Polska”, nr 48(3), 2014.
15. Tomaszewski T.: Psychologia. PWN, Warszawa 1977.
16. Wójcik D.: Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. Ossolineum, Wrocław 1977.

Abstract

The presented results of the research show that the motivation of criminal behavior affect (psychosocial factors). Research and reconstruction of juvenile delinquency motivational processes in connection with the recognition of personal stories of life and situational conditions, makes it possible to formulate a number of relevant practical applications and to verify whether and to what extent, the process of motivation of criminal behavior is the result of the interaction of subjective and situational factors. In 20% of juveniles whose behavior went beyond legal norms, one can see a big contrast between the situation of care and upbringing (educational environment), and behavior presented by juvenile. It seems that favorable environmental conditions (good situation care and educational care) should rather determine socially beneficial (compliant) behavior. It seems important to also search the individual internal resources that allow it to operate in accordance with accepted social norms, despite the fact that it was experiencing adverse effects from the psychosocial environment. In this regard should refer to the concept of resilience, trying to explain effectiveness in facing adversity and adversely affected the psychosocial environment.